

Kriisien tuottamassa epävarmuudessa selviytyminen edellyttää informaatioresilienssiä tukevia toimia ja rakenteita

Aino Rantamäki

Ilmastonmuutos, koronapandemia, Venäjän hyökkäyssota Ukrainaan ja energiakriisi ovat lähivuosien osoituksia siitä, kuinka erilaiset kriisit sävyttävät toimintaympäristöämme ja haastavat yhteiskunnan toimintaa. Kriisit eivät ole toistensa kanssa yhteneväisiä kestoaltaan, tyyppiltään tai laajuudeltaan. Kriisien monitahoisuus onkin yksi tekijä, joka haastaa sekä niihin valmistautumista että niistä selviytymistä. Tyyppistään riippumatta kriisit ovat yllättäviä ja odottamattomia tapahtumia, jotka vaikuttavat merkittävästi yhteiskunnan toimintaan ja edellyttävät toimenpiteitä. Esimerkiksi geopolitiikkaa ja strategista ajattelua tutkinut Colin Gray on kirjoittanut siitä, että valtioiden suurin haaste ei ole yllätysten välttäminen, vaan se, kuinka pystytään välttämään yllätysten ja niiden synnyttämän epävarmuuden aiheuttamat vahingot. Kriisit ja niiden tuottama lisääntynyt epävarmuus tulkitaan herkästi uhkana ja pelkkiä negatiivisia vaikutuksia tuottavina ilmiöinä.

Väitöstutkimukseni tarkastelee informaatioresilienssiä. Tutkimustani läpileikkaa ajatus siitä, että epävarmuus voidaan tulkita myös muutosvoimana ja kriisit mahdollisuuksina oppia ja uudistua. Epävarmuus ei ole poistettavissa, joten keskeistä on sen kehystäminen hyödyllisellä tavalla. Tästä näkökulmasta katsottuna kriisit ovat paitsi väistämättömiä, myös välttämättömiä. Ne pakottavat meidät ennakoimaan eli pysymään valppaina, harjoittelemaan eli ylläpitämään taitoja, sekä kehittymään eli synnyttämään oppimista. Osuvasti onkin todettu, että kriisi ei ole vain jonkun loppu ja tuho, vaan usein myös jonkin uuden alku. Etymologinen sanakirja tietää, että kriisi on lainasana, joka on lähtöisin kreikan kielestä, ja lainautunut sieltä aikanaan latinaan muodossa 'crisis' ja merkityksessä 'ratkaiseva käänne'. Vaikka kriisi onkin määritelmällisesti häiriö, se voidaan vertauskuvallisesti mieltää myös peiliksi, joka auttaa tunnistamaan

rakenteissa ja prosesseissa sellaisia ratkaisevia käännteitä, jotka eivät ole kriisisidonnaisia, vaan tarjoavat eväitä epävarmuudessa navigoimiseen.

Viime vuosien tapahtumat ovat osoittaneet, että siinä missä erilaiset kriisit vaikuttavat väistämättä monin tavoin arkeemme ja toimintaamme, on niissä aina mukana myös tiedollinen ulottuvuus. Väitöskirjan aloittamisen aikaan vuonna 2021 Valtioneuvoston laatimassa turvallisuusselonteossa todettiin, että informaatioon liittyvät uhat ovat yksi keskeisistä yhteiskunnallisista uhista tulevaisuudessa. Kriisien tiedollinen puoli voi näyttäytyä esimerkiksi tiedon puutteena, epävarmuutena, käyttökelvottomuutena, liiallisuutena tai peräti valheellisuutena. Informaation lisääminen ei väistämättä vähennä toimintaympäristön epävarmuutta, vaan saattaa sen sijaan lisätä epävarmuutta. Valtioneuvoston selonteosta on aikaa nyt kolme vuotta, mutta siinä esitetty informaatiouhkiin liittyvän tulevaisuuskuvan merkityksellisyys ei ole tänä aikana lieventynyt, vaan ennemminkin päinvastoin. Viimeaikainen yhteiskunnallinen keskustelu esimerkiksi hybridiuhkiin kohdistuvasta huoltovarmuudesta, ennakointia tukevasta toimintakulttuurista ja informaatiovaikuttamisen tuottamista sisäisen turvallisuuden haasteista tuovat hyvin esille sen, kuinka informaatiota koskevat uhat ovat olennainen osa nykypäivän kriiseissä selviytymistä ja niistä vahvistumista. Uskon, että nämä kuvailemani erilaiset huomiot yhteiskunnallisen turvallisuusympäristön muutoksesta ja sen tiedollisista ulottuvuuksista osoittavat, että väitöstutkimukseni tuottama ymmärrys informaatioresilienssistä ja sen vahvistamisen tavoista on tärkeä paitsi tieteellisesti, myös yhteiskunnallisesti.

Resilienssi ei ole tutkimuksellisesti yksinkertainen ilmiö, ja siihen kohdistuva kiinnostus on ollut viime vuosina niin suuressa kasvussa, että resilienssi on tuomittu eräänlaiseksi muotiter-

miksi, jolla ei ole todellista arvoa tai merkitystä. Tämä johtuu muun muassa siitä, että resilienssiä on tutkittu useilla eri tieteenaloilla, useista eri näkökulmista sekä usealla erilaisella yhteiskunnan tasolla, mikä osaltaan on johtanut siihen, että resilienssi on käsitteenä epämääräinen ja jäsentymätön. On myös esitetty kysymyksiä siitä, eikö ajatus sisusta tai kriisinkestävyydestä riittäisi ajamaan samaa asiaa.

Tutkimuksessani resilienssiä lähestytään erityisesti ajallisen ulottuvuuden ja epävarmuudessa tasapainottelun näkökulmasta. Tutkimuskirjallisuudessa kriisi jaetaan usein kolmeen toisiinsa liittyvään vaiheeseen. Resilienssin ajallinen ulottuvuus tarkoittaa sitä, että resilienssi kytkeytyy kriisiä edeltävään ennakkointiin, kriisin aikaiseen reagointiin ja kriisin jälkeiseen uudistumiseen. Epävarmuudessa tasapainottelulla taas tarkoitetaan erityisesti sitä, että resilienssi edellyttää sekä ydintoimintojen turvaamista ja siten vakauden ylläpitämistä, mutta myös oppimista ja uusien toimintatapojen kehittämistä. Kyseessä ei ole siis vain kyky kestää kriisin aiheuttama isku tai palata kriisiä edeltävään tilaan, vaan hyödyntää kriisin eri vaiheiden erityispiirteitä siten, että luodaan mahdollisuuksia muovautua kyvykkäämmäksi kohdatta tulevia kriisitilanteita.

Väitöskirjassani tutkimusintressi kohdistuu informaatioreilienssiin, joka kytkee yhteen kriisien informaatioulottuvuuden tuottamat haasteet ja resilienssin kaltaisen kyvyn selviytyä näiden haasteiden värittämässä ilmapiirissä. Samalla informaatioreilienssiä jäsennetään tavalla, jonka avulla pyritään vähentämään sen käsitteellistä epämääräisyyttä ja vahvistamaan sen tutkimisen edellytyksiä myös jatkossa.

Väitöstutkimukseni mukaan informaatioreilienssi on ilmiö, joka syntyy eri toimijoiden välisessä vuorovaikutuksessa, joka vahvistaa kykyä toimia epävarmuutta synnyttävissä tilanteissa, ja joka auttaa lieventämään informaatioon liittyviä haavoittuvuuksia, kuten väärän tiedon leviämisen mahdollisuuksia ja vaikutuksia. Informaatioreilienssin syntymistä tukevat tutkimukseni mukaan monitahoiset yhteydet, kyvykäs informaation portinvartijuus, luottamusta ja sivistystä rakentavat yhteiskunnalliset instituutiot, sekä tulevaisuutta avoimesti tarkasteleva ja joustava ennakkointi. Tutkimukseni mukaan informaatioreilienssi on ilmiö, joka edellyttää huomion kiinnittämistä yksittäisistä toimijoista laajem-

min yhteiskunnan rakenteisiin ja niiden kykyyn tukea informaatioreilienssin rakentumista.

Informaatioreilienssi syntyy erilaisten toimijoiden ja järjestelmien välisessä vuorovaikutuksessa eikä sitä voida vastuuttaa yhdellekään yksittäiselle taholle. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö informaatioreilienssin rakentumisessa olisi tilaa toimijuudelle. Ensimmäisellä luokalla oleva esikoiseni kertoi, kuinka koulun uutisviikolla tämän vuoden alkuvuodesta oli käyty läpi sitä, mistä luotettavaa tietoa löytyy ja miten tiedon luotettavuutta voidaan arvioida. Yliopistossa taas tarkoituksenamme on opettaa kriittistä ajattelua ja saatavilla olevan tiedon reflektointia ja puntarointia.

Nämä ovat esimerkkejä siitä, miten yhteiskunnalliset instituutiot voivat vahvistaa informaatioreilienssin kannalta keskeisiä taitoja ja siten yksilöiden toimijuuden mahdollisuuksia. Ne myös osoittavat sen, kuinka tarpeellisia taitoja ei rakenneta yhdessä hetkessä tai tietynä ikä kautena, vaan pitkäjänteisesti ja jatkuvan oppimisen periaatteita noudatellen. Erityisesti vastuisiin ja toimijuuteen liittyvien huomioiden kautta tutkimukseni vastaa resilienssiä kohtaan esitettyyn kritiikkiin yhtäältä siitä, että sen tarkastelu systeemisena ilmiönä poistaisi toimijuuden mahdollisuuksia ja toisaalta sysäisi kriiseistä selviytymiseen liittyviä vastuita hallinnolta yksilöille. Informaatioreilienssin ilmaantuminen on yhteinen asia, jossa yksilöiden toimijuuden avulla voidaan vahvistaa tätä ilmaantumista tukevia yhteiskunnallisia rakenteita ja toisinpäin.

Toinen instituutio, johon väitöstutkimuksessani pureudutaan, on lainsäädäntö. Vaikka tutkimukseni ei ole lainsäädäntötutkimus, ja lakiaineistoa käytetään linninä informaatioreilienssin tarkasteluun, voidaan tutkimukseni pohjalta tunnistaa joitain merkityksellisiä elementtejä. Ensinnäkin erilaiset yhteiskuntaa ja globaalia toimintaympäristöä koskevat uhat ovat niin moninaisia ja toisiinsa kytkeytyviä, ettei niitä pystytä yhden sektorin tai toimialan tiedon varassa kohtaamaan, saati ratkaisemaan. Tämä tarkoittaa sitä, että myös varautumista koskevassa lainsäädännössä tulee ottaa huomioon eri ministeriöiden, toimialojen ja tieteenalojen näkemys laaja-alaisen yhteisen ymmärryksen muodostamiseksi.

Resilienssin yhtenä osa-alueena nähdään kriisin jälkeinen oppiminen ja uudistuminen, jon-

ka tarkoituksena on vahvistaa kykyä kohdata seuraava kriisitilanne valmiimpana ja kyvykkäämpänä. Kuten koronapandemiassa huomaisimme, kriisin jälkeinen aika ei ole yksinkertainen määritellä. Jatkuvat kriisit tai kriisitilanteen pitkittyminen voivat myös turruttaa ajattelua. Poikkeuksellisuus muuttuu arkiseksi ja valppaus selviytymiseksi.

Väitöstutkimuksessani esitetäänkin, että oppimista ei pitäisi jättää vain kriisin jälkeiseen aikaan. Oppien keräämistä, uusien toimintatapojen hahmottamista ja toimimattomista käytännöistä luopumista voidaan ja pitää tehdä jo kriisin aikana, jolloin pystytään paremmin hyödyntämään äkillisen tilanteen aktiivoima kehittämispotentiaali. Kriiseistä oppiminen on perustavanlaatuisen osa seuraaviin kriiseihin varautumista. Tutkimuksessani tuodaankin esille, että vaikka aikaisemmista kriiseistä oppiminen on yksi osa onnistunutta varautumista, ei oppien hyödyntämisen tule kuitenkaan johtaa haitalliseen polkuriippuvuuteen, innovoinnin turruttamiseen tai joustamattomiin suunnitelmiin. On myös osattava tunnistaa, mitkä vanhoista toimintamalleista ja käytännöistä ovat sellaisia, jotka eivät enää palvele, ja joista olisi siten syytä poisoppia.

Yksi tutkimukseni teoreettisista lähtökohdistista on tietopohjainen päätöksenteko ja siihen kohdistuvat haasteet erityisesti kriisitilanteissa. Tietopohjainen päätöksenteko on ajatuksena erityisen tuttu itselleni jo terveydenhuollosta ja siellä tehtävästä käytännön työstä, jota ehdin tehdä yli viisitoista vuotta ennen tutkimusurani aloittamista. Potilastyössä puhutaan erityisesti informoidusta päätöksenteosta, joka tarkoittaa sitä, että potilaalle tai asiakkaalle tulee antaa paras mahdollinen tieto esimerkiksi hoitojen tai lääkityksen eri puolista, hyödyistä ja haitoista, jotta hän pystyy informoidusti tekemään omaa hoitoaan koskevia päätöksiä. Yhteiskunnan tasolla voidaan katsoa tämän tarkoittavan sitä, että päätöksentekijöillä tulee olla paras mahdollinen tieto käsittelyssä olevien päätösten taustoista, mahdollisista vaikutuksista, hyödyistä ja haitoista. Tällaisen tietopohjan rakentaminen edellyttää monitahoista tiedontuotantoa ja eri näkökulmien tuomista yhteiseen pöytään.

Paras mahdollinen tieto tuo esille hyvin sen, että täydelliseen ja kaiken kattavaan tietoon ei

edes päätöksenteossa ole mahdollista tai tarkoituksenmukaista pyrkiä. Perusteellisesta pohjatyöstä huolimatta koskaan ei päästä ideaalitalanteeseen, jossa kaikki oikea tieto olisi oikeaan aikaan oikeassa paikassa. Tämä on totta jos siksikin, että kuvatun mukaista ideaalitalannetta tuskin on olemassa lainkaan. Päätöksenteossa on siis kyettävä myös hyväksymään tietopohjaan ja tietoympäristöön liittyvä epävarmuus, joka parhaimmillaan toimii tiedonnälän kasvattajana eikä toimintaa estävänä pelotteena. Tietämättömyyden hyväksyvän toimintakulttuurin merkitys korostuu tutkimuksessani erityisesti siten, että tietämättömyyden tunnistamattomuus ja tunnustamattomuus voi toimia onnistuneen varautumisen, luottamuksen rakentumisen ja informaatioresilienssin ilmaantumisen hidasteena.

Samanlainen epävarmuuden ympärillä tasapainottelu on ollut myös koko väitösprosessia kuvaava teema. Yhtäältä epävarmuus on luonut epäilystä ja kyseenalaistusta omaa tutkimusta, osaamista ja etenemistä kohtaan. Toisaalta epävarmuus on motivoinut oppimaan lisää ja kehittämään omaa ymmärrystä, minkä seurauksena on tämän väitöskirjan lopullinen muoto. Väitösprosessin päättyminen ei tarkoita sitä, että osaaminen tai ymmärrys edes tässä väitöskirjassa tutkittavasta ilmiöstä olisi valmis. Tutkimukseni on kuitenkin yksi porras kohti vahvempaa asiantuntijuutta ja tutkijaksi kasvua. Samalla tutkimus tuottaa vankan perustan tulevalle informaatioresilienssiä käsittelevälle tutkimukselle erityisesti kolmella tavalla.

Ensinnäkin olen väitöstutkimukseni myötä rakentanut käsitteellisen jäsenyyksen siitä, mitä informaatioresilienssi tarkoittaa hallintotieteellisessä tutkimuksessa ja erityisesti kriiseihin kytkettynä. Toisekseen tutkimukseni mahdollistaa informaatioresilienssin operationalisoinnin siten, että ilmiön johdonmukainen ja yhteistä ymmärrystä rakentava tutkimus on mahdollista. Kolmanneksi tutkimukseni tuo esille niitä mahdollisuuksia ja haasteita, joita informaatioresilienssiin kriisejä ja niihin varautumista koskevassa päätöksenteossa liittyy, samalla avaten näkymää niihin olosuhteisiin ja taustatekijöihin, joiden kehittämiseen voidaan sekä tutkimuksella että käytännön toimenpiteillä tuottaa ratkaisuja ja keinoja.

Kättilö (YAMK) Aino Rantamäen hallintotieteen alaan kuuluva väitöstutkimus ”Hallintaa epävarmuudessa – Informaatioresilienssi kriiseissä ja niihin varautumisessa” tarkastettiin perjantaina 22.3.2024 klo. 12 Vaasan yliopistossa. Vastaväittäjänä tilaisuudessa toimi professori Jari Stenvall Tampereen yliopistosta ja kustoksena professori Harri Jalonen Vaasan yliopistosta.

VÄITÖSKIRJA

Rantamäki, Aino (2024). Hallintaa epävarmuudessa – Informaatioresilienssi kriiseissä ja niihin varautumisessa. Acta Wasaensia 530. Väitöskirja. Vaasan yliopisto.
<https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-395-133-4>